

# LAIKMETS UN MORĀLE

Mēs skaidri apzināties un savā partijas Programmā esam ierakstījuši: «Pārejas procesā uz komunismu aizvien vairāk palielinās tikumisko principu nozīme sabiedrības dzīvē, paplašinās morāles faktora iedarbības sfēra... cilvēku savstarpējās attiecībās.»

Tā ir ne tik daudz fakta konstatācija, cik procesa un izejas pozīcijas apzināšanās kā šodienas, tā rītdienas cilvēka veidošanai. Tāpēc mēs nevaram būt indiferenti pret to, kāda ir, kāda veidojas un kādai jābūt mūsu cilvēka morālei.

Sajā sakarā uz pārrunām esam rosinājuši zinātniekus. Un kā pirmie savās domās dalīties piekrita P. Stučka Latvijas Valsts universitātes Vēstures un filozofijas fakultātes filozofijas katedras vadītājs docents zinātnu kandidāts Uldis Sūna un šīs pašas katedras docents zinātnu kandidāts Augusts Milts. Lūk, viņu dialogs.

**U. Sūna.** Saskaņā ar materiālistiskās dialektikas atziņām gan sabiedrības, gan atsevišķa cilvēka attīstība nav iespējama bez pretrunām. Cits jautājums — vai šīs pretrunas atrisināmas, nemainot esošo sabiedrības struktūru, un attiecībā pret personību — nedeformējot, ne-traumējot cilvēka garīgo struktūru. Pēc būtības uz šo jautājumu var atbildēt tikai konkrēti, apskatot reālu sabiedrību attiecīgā vēstures posmā un cilvēkus ar viņu reālajām interesēm un vajadzībām.

Bez šaubām, arī sociālistiskā sabiedrība attīstās, pārvarot pretrunas. Priekšstatu par to, ka sociālisms atbrīvotu no it visām pretrunām un nesaderībām, no jebkurām dzīves likstām, kā naivu un nepareizu vērtē PSKP CK ģenerāļsekretārs J. Andropovs rakstā par K. Marksa mācību un sociālistiskās celtniecības jautājumiem Padomju Savienībā. Vēl vairāk, viņš atzīmē, ka, pastāvot šādi neverīgai attieksmei, «arī tās pretrunas, kas pēc savas dabas nav antagonistiskas, var radīt nopietnas kolīzijas». Tā ka pretrunu apzināšanās un to pareiza izmantošana ir svarīgs sabiedrības augšupejas avots un stimulants.

Minētais pilnīgi attiecināms arī uz tikumiskās dzīves parādībām, uz morāles sfēru. Jaunas iezīmes morālē bieži vien arī sociālisma apstākļos veidojas sāpēs, šaubās un pretrunās un sarežģītās attiecībās ar vecajām, tradicionālajām. Pie tam tikumisko attiecību sfērā, morāles jomā grūti atšķetināmā kamolā savijas personiskās intereses un reālās dzīves prasības. Tikumiskajā apziņā atspoguļojas arī ekonomiskās dzīves atrisinātie un neatrisinātie jautājumi, konfrontējas garīgie un materiālie stimuli.

Tāpat visai svarīgas ir tās mūsdienu cilvēka apziņas īpatnības, kurām savu zīmogu uz-

spiedis laikmets, laiks, kurā dzīvojam. Cilvēku savstarpējo sakaru un kontaktu paplašināšanās, masu informācijas līdzekļu lomas pieaugums, sakaru tehnikas nemīlīgā attīstība un citi faktori ievērojami ietekmē tikumiskās pārliecības veidošanos, priekšstatus par labo un ļauno, kaifīgo un vēlamā, par progresīvo un atpalikušo u. tml. Jo šodien pasaulē vienlaikus pastāv un cinās dažādas ideoloģijas un dažādas morāles sistēmas. Globālo sakaru attīstības iespējā tikumisko principu sadursmes tā vai citādi iedarbojas personības morāles sfērā.

**A. Milts.** Jā, laikmets tiek pretrunīgi un daudzveidīgi pietuvināts katram cilvēkam. Bet būtu svarīgi piebilst, ka līdz ar to pirmo reizi civilizācijas vēsturē paveras arī iespēja cilvēkam būt par visas cilvēces ne vairs abstraktu pārstāvi, bet tādu, kas jau sajēdz globālo cilvēces sarežģītību, kas praktiski katru dienu tiek informēts par stāvokli mūsu planētas notikumos.

Mūsu sabiedrībā vienlaikus notiek personības daudzpusīga attīstība, atbildības sfēras paplašināšana. Bet šeit jau var rasties un arī rodas pretrunas tad, ja morāles universalizācija atrauta no tās padziļinājuma katra cilvēka iekšējā pasaulē. Tuvība laikmetam kļūst par seklu tuvību, ja tā ir pavisām «malā stāvētāja» tuvība bez vēstures, kultūras sasniegumu izpratnes, izjūtas, bez konkrētas darbības šī laikmeta uzlabošanā. Globālā kopības izjūta biežāk ienāk mūsu apziņā saistībā ar daudzām nepatīkamām parādībām — atmosfēras, ūdeņu piesārņojumiem, milzīgo bruņošanās, kas apdraud jau visa dzīvā pastāvēšanas iespēju un māmuļus Zemes. Bīstami tiek piesārņota arī cilvēku iekšējā pasaule — alkoholisms, narkomānija, morālais relativisms u. tml.

Vērtību pārvērtēšanas, precīzāk, pārkausesēšanas procesā plašu masu apziņā vēl nav pietiekoshi izveidojies Zemes dzīves humānais ideāls, kas kā kopsauce raksturotu pašreizējā laikmeta morāli. Nenoliedzot morāles šķiriskās kvalitātes, šis aspekts ir ļoti svarīgs, jo katra personība galu galā ir sava laikmeta veidojums un vienlaikus arī — laikmeta radītājs, kopā ar miljoniem, pat miljardiem līdzautoru. Un otrādi — laikmeta apstākļi lielā mērā nosaka gan personības tipus, gan vērtību orientācijas modeļus, cilvēka vie-

lisma apstākļos — aktuāla kļūst tikumiskās audzināšanas saistība ar tikumu vēstures izpēti. Lai audzinātu, jāzina ne tikai reālās tikumības izpausmes mūsu ikdienā, — morāles izpēte nepieciešami arī vispārīnājumi.

**U. Sūna.** Mūsu sarunā gan netrūkst vispārīnājumu. Atziņa, ka mūsu sabiedrības morāles attīstību nevar izolēt no laikmeta apstākļu konteksta, tomēr izvirza vairākus konkrētākus jautājumus. Vispirms: kā un kādā mērā globālo faktoru ietekme transformējas sociālistiskajā morālē, kuru taču pir-

## FILOZOFISKAS SARUNAS

tu un lomu sabiedrība un dabas sistēmā.

**U. Sūna.** Būtu vietā atzīmēt vismaz raksturīgākās laikmeta iezīmes, kas ietekmē tikumiskās apziņas veidošanos mūsdienās.

**A. Milts.** Mūsu laikmets ir pārejas laikmets no kapitālisma uz sociālismu un komunismu. Vienlaikus ar buržuāziskā un sociālistiskā dzīvesveida konfrontāciju un tās aizvien spīgtāku izpausmi ideoloģiskās cīņas sfērā notiek arī kvalitatīvi jauna cilvēka un līdz ar to — arī jaunās morāles veidošanās. So procesu ievērojami sarežģītas, ka morāles principu, ideālu, normu veidošanās gaitā saduras dažādu laikmetu, kultūru, nāciju, sabiedrisko slāņu reālās intereses un tradīcijas. Līdz ar to saasinās pārmantojamības un nolīguma problēma morāles sfērā. Aktuāls kļūst jautājums par taktu attiecībā pret dažādām morālēm, par to, kā efektīvāk pārvarēt iepriekšējo laikmetu, piemēram, patriarhālās morāles paliekas cilvēku apziņā un uzvedībā.

Pašreizējam laikmetam raksturīgais dinamisms, urbanizācijas procesi, brīvā laika palielināšanās, komunikācijas līdzekļu attīstība, demogrāfisko procesu savdabība un migrācijas pavaišināšanās samazina cilvēka tikumisko stabilitāti, rada morālā nihilisma un ētiskā relativisma draudus.

Kā jau atzīmējām, pirmo reizi cilvēces vēsturē personība ir praktiski iekļauta morālo problēmu risinājumā globālā mērogā. Papildinot šai sakarā iepriekš teikto, būtu svarīgi piebilst, ka līdz ar to — raugoties no jaunās morāles veidošanas viedokļa un konkrēti sociā-

listiskajā morālē, kuru taču pirm-

mām kārtam nosaka konkrētās sabiedrības apstākļi un tajā valdošā ideoloģija.

Visai cilvēcei vitāli svarīgas starptautiskās politikas problēmas, ekoloģisko procesu ietekme, zinātniski tehniskā progresā dažādās izpausmes, bez šaubām, skar visus saprātīgus cilvēkus, lai kur viņi dzīvotu. Un attieksme pret šīm realitātēm ir visai dažāda. Taču fakti liecina, ka šo attieksmi nosaka ne vien redzesloks, politiskā apziņīguma un sociālās aktivitātes līmenis, bet arvien vairāk — morāle. Agresīvajiem politikāņiem adresētos priekšlikumus miljoni labas gribas cilvēku uz tver vienlaikus kā apelāciju pie viņu sirdsapziņas, pie viņu dzīvajām jūtām, kas saistītas ar rūpēm par savu bērnu un visas cilvēces nākotni. Nav šaubu, ka tikumiskās pārliecības īpatnīgs miera kustības politiskajā motivācijā ar katru dienu pieaug.

Sodien mēs vērojam savdabīgu politiskās apziņas tikumizācijas procesu, kurā nozīmīga loma ir principiem, kas attīstās sociālistiskajā morālē.

Līdzīgs stāvoklis izveidojies ekoloģijas jomā. Protams, ekoloģiskās krīzes cēloņi sakņojas ekonomiskajā nepieciešamībā. Bet, pretēji nereti paustajam uzskatam, ne jau cilvēku nežēlība, ļaunums vai noziedzīga vieglprātība tieši vainojami dabas vides piesārņošanā vai citās šīs krīzes izpausmēs. Un pat atsevišķu cilvēku rīcība, kas padziļina negatīvās parādības, arī nereti ir nepieciešamības diktēta. Tā var būt arī nepieciešamība saglabāt sevi cilvēcisko — kaut egoistiski, uz dabas reķina. Un tomēr — katrā

nepieciešamībā ir lielāks vai mazāks brīvības moments. Mūsdienu ekoloģiskajā situācijā brīvības «amplitūdu» praktiski nepieciešamajā arvien pārliecinotāk nosaka morāle. To nosaka sabiedrības un katra cilvēka dziļāko interešu apzināšanās kā kolektīvas un individuālas sirdsapziņas izpausme. Tāpēc ir pamats runāt par ekoloģijas problēmu tikumizāciju. Arī šis process raksturīgs jaunās morāles attīstībai.

Bet kas attiecas uz zinātniski tehnisko progresu, tad arī tas jau atstājis pēdas mūsu paudzes apziņā. Gan tādejādi, ka tehnikas iespēšanās visās dzīves jomās krietni vien ietekmē attieksmi pret citiem cilvēkiem, tuvinot to attieksmei pret lietu pasauli, gan arī tai ziņā, ka ražošanas intensifikācija objektīvi noved pie patērēšanas intensifikācijas. Tikumiskajā apziņā šie procesi atbalsojas, piemēram, kā izbrīns vai sašutums par to, ka patērēšana pārvēršas par savdabīgu nodarbošanos un ap to sāk koncentrēties vairums cilvēku rīcības un darbības motīvu.

Vienlaikus tikumiskie motīvi iezīmējas attieksmē pret pašiem zinātnes un tehnikas sasniegumiem un izpaužas, piemēram, saudzīgā attieksmē pret tiem kā pret cilvēka radošās domas un darba rezultātiem. Bet arī šos motīvus, kā zināms, visaktīvāk un konsekventāk apgūst sociālistiskā morāle. Jo kaut vai attieksme pret atomenerģētiku, robotu tehniku un citiem revolucionizējošiem jaunumiem ne visur var būt labvēlīga — tā var būt arī naidīga.

**A. Milts.** Ja runājam par ražošanu un sabiedriskās dzīves organizāciju, nedrīkst aizmirst vēl vienu svarīgu aspektu. Mūsdienās par objektīvi nepieciešamu dažādu saimniecības nozaru attīstības atribūtu un izpaušmi kļūst racionalizācijas, standartizācijas un formalizācijas procesi. Bet, attīstoties vienkopus, šie procesi slēpj sevi cilvēku attiecību formalizācijas un birokratizācijas iespējas. Cilvēks draud pārvērsties par funkciju, automātu, un līdz ar to morāle it kā kļūst lieka, ja cilvēks izpilda tikai komandas. Tāpēc objektīvi nepieciešams veicināt un apziņīgi pastiprināt arī pretējo tendenci — radošas, patstāvīgas un savdabīgas personības attīstību. Tai jābūt ar bagātu jūtu kultūru, tikumisko

pieredzi un stipru gribu. Ja visā tā nav, tad var arī veidoties intuitīvi naidīga attieksme ne tikai pret robotiem, bet arī pret tehniku vispār. Vai arī pretēja attieksme, kas izpaužas kā tendence glorificēt tehnikas sasniegumus.

Laikmeta dinamiskums palielina ne tikai mantu, tehnisko ierīču bet arī personības atrašanos «morālā nolietojuma» iespējas. Lai tas nekļūtu par īstenību svarīga gan plaša un vispārīga izglītošanas sistēma, kas realizēta mūsu zemē, gan pašizglītība kā pašattīstība. Audzināšana un pāraudzīšana visā dzīves laikā kļūst par nozīmīgu faktoru, kas pasargā cilvēku no depersonalizācijas. Bet audzināšanas pasākumi var būt pietiekami efektīvi tikai tad, ja balstās uz stingriem sociālās un ekonomiskās politikas pamatiem, ja radīti labvēlīgi apstākļi vispusīgai attīstībai.

Taču viens no aktuālākajiem tikumiskās audzināšanas uzdevumiem mūsu zemē pašreizējā laika posmā ir un paliek — nodrošināt līdzsvaru materiālo un garīgo vērtību patērēšanā, panākt to optimālu saskaņošanu. Plaša starp tām, kā zināms, rada tādas nevēlamas izpausmes kā mietpilsonība, mantkārība, lietu kults u. tml. Bet vajadzīgā saskaņa nav panākama bez ekonomisko jautājumu risinājuma ciešā saistībā ar tikumisko audzināšanu, bez materiālo stimulu ciešās vienotības ar morālajiem, bez mērķtiecīgas apziņīga darba darītāja un saprātīga patērētāja veidošanas.

Tāpat ne vien tikumiski, bet arī valstiski svarīga mūsdienās ir sociālistiskā darba kolektīva un ģimenes interešu harmoniska saskaņošana. Šai nolūkam pēdējos gados mūsu zemē izstrādāta sociālo pasākumu sistēma, lai veicinātu stabilāku, veselīgāku un bērniem bagātāku ģimeņu veidošanos un nostiprināšanos. Līdz ar to reāli pieaug ģimenes loma jauno sabiedrības locekļu personības attīstībā. Un ne tikai jauno — jo darba un ģimenes sfēra ir pašas nozīmīgākās cilvēka laimes un dzīves jēgas apstiprinājumā.

**U. Sūna.** Nedaudz apkopojot teikto, varētu bilst, ka sociālistiskie tikumiskās audzināšanas principi un metodes būtiski atšķiras no tiem, kurus mūsdienās praktizē buržuāziskās sabiedrības apstākļos. Progresīvākā sabiedrības attīstības stādija paver plašākas iespējas arī tikumiskajam progresam, taču šo iespēju pārvēršana īstenībā nenotiek automātiski, bet gan prasmīga, sistemātiska darbāudzīnāšanas darba rezultātā.